

جایگاه کتابخانه‌های آموزشگاهی در عصر اطلاعات

حسن اشرفی‌ریزی^۱

چکیده

در حال حاضر، جهان در حال تبدیل به یک جامعه اطلاعاتی است. برای شکل‌گیری صحیح جامعه اطلاعاتی، زیرساخت‌های اطلاعاتی، ایجاد امکانات لازم، به‌کارگیری فناوری‌های نوین اطلاعاتی، و تربیت متخصصان اهمیت ویژه‌ای دارند. کتابخانه‌های آموزشگاهی در این میان نقش مهمی را ایفا می‌کنند. این مقاله ضمن یادآوری نقش نظام آموزش و پرورش، به جایگاه کتابخانه آموزشگاهی اشاره می‌کند. در ادامه وظایفی که یک کتابدار آموزشگاهی در عصر اطلاعات باید بر عهده گیرد یادآور می‌شود؛ وظایفی که نقش او را به یک مدیر برنامه، متخصص اطلاعات، معلم، همکار آموزشی، و بازار یاب گسترش می‌دهد.

کلیدواژه‌ها

کتابخانه‌های آموزشگاهی، سواد اطلاعاتی، آموزش و پرورش، کتابدار آموزشگاهی، جامعه اطلاعاتی

مقدمه

لازم برای استخدام فناوری‌های نوین اطلاعاتی در سطوح مختلف، تربیت متخصصان مرتبط و از همه مهم‌تر طراحی و تنظیم سیاست ملی اطلاع‌رسانی اهمیت ویژه‌ای دارد (۱: ۱۲).

امروزه بیشتر کشورهای جهان با چالش‌های زیادی در آموزش و پرورش دانش‌آموزان در همه سطوح از ابتدایی تا دانشگاه برای بهره‌وری در عصر اطلاعات

جهان به سوی خلق یک جامعه اطلاعاتی پیش می‌رود و هر کشوری باید جزئی از این جامعه اطلاعاتی در حال پیدایش باشد. برای مشارکت مؤثر و کارآمد در این جامعه اطلاعاتی، اطلاعات لازم و ضروری است. هر کشوری باید خود تبدیل به یک جامعه اطلاعاتی شود. در مسیر شکل‌گیری جوامع اطلاعاتی، زیرساخت‌های اطلاعاتی و اطلاع‌رسانی، ایجاد امکانات

باوری یک شبه پدید نمی‌آید؛ باید نهادینه شود و به صورت سنت درآید و مثل هر باور دیگری باید از خردسالی و در محیط خانواده پدید آید. کتاب و علاقه به آن، چیزی نیست که از طریق توارث به دست آوریم، بلکه کسب کردنی است. یادگیری و آموختن در سنین پایین بازدهی بهتری دارد. پس اگر قرار است رفتار و آدابی آموخته شود و علاقه‌ای ایجاد شود، بهتر است در همین زمان باشد. حال با کمی انصاف ببینیم کدام یک از ما، در اولین کانون تعلیم و تربیت که همان خانه است، به فرزندانمان از کودکی کتابخوانی را یاد داده‌ایم؟ و یا وی را به عضویت یک کتابخانه عمومی یا کودک درآورده‌ایم؟ متأسفانه گاه دیده شده پدران و مادران برعکس عمل می‌کنند با سخت‌گیری، فرزندان خود را از خواندن کتاب‌های غیررسمی منع می‌کنند و آن را مزاحم درس خواندنشان می‌دانند. در حالی که این طور نیست، مطالعه کتاب‌های دیگر موجب می‌شود ذهن، آمادگی خود را حفظ کند و با اطلاعاتی که در اثر همین خواندن در خود ذخیره می‌کند، در یادگیری و فهم بهتر درس‌ها به کمک دانش آموز بشتابد. پس خانه نقش مهمی در تعلیم و تربیت دارد و باید با توجه به کتاب و تشویق به مطالعه، ذهن کودک را برای کانون دوم تعلیم و تربیت یعنی مدرسه آماده کرد (۹: ۱-۴).

۲. نظام آموزش و پرورش

در عصر اطلاعات، نظام آموزش و پرورش بخشی از پیکره نظام اطلاعاتی هر کشور است و جایگاه و اهمیت ویژه‌ای دارد. فناوری اطلاعات چالش‌های زیادی در زمینه آموزش و پرورش ایجاد کرده است به گونه‌ای که اجرای صحیح برنامه درسی، کار با رسانه‌های رایانه‌ای را طلب می‌کند و به همین دلیل پذیرش و چگونگی کار با این رسانه برای رفع نیازهای دانش‌آموزان و آموزش آنان حائز اهمیت است. با ورود فناوری در پیکره نظام آموزش و پرورش، باید تغییراتی متناسب با آن ایجاد شود چراکه فناوری، آموزش را متنوع و ساده می‌کند، سرعت یادگیری را افزایش می‌دهد و دانش‌آموزان را به آشنایی با منابع موجود و بهره‌گیری از آنها ترغیب و تشویق می‌کند. دانش‌آموزان باید برای درک نقش فناوری از راهبردهای زیر استفاده کنند: ۱. استفاده از اینترنت؛ ۲. بهره‌گیری از کتابخانه‌ها و مراکز تحقیقی به ویژه کتابخانه‌های

مواجه‌اند. دولت‌ها و مدیران در صدد هستند تا اطلاعات روزآمد و بهتر و همچنین مهارت‌های لازم برای زندگی و کار افراد را در این عصر فراهم آورند. اقدامات مشترک میان معلمان و کتابداران در زمینه آموزش سواد اطلاعاتی^۲ می‌تواند راه‌حلی برای چالش‌های آموزشی باشد. تغییر فناوری آموزشی برای آماده کردن دانش‌آموزان برای یادگیری دائمی ممکن است راه‌حل دیگری باشد (۱۳: ۱)، چرا که یادگیری دائمی هم باعث انعطاف‌پذیری و سازگاری فراگیر می‌شود و هم فرد را کوشا، فعال و قادر به مشارکت در تغییر جامعه و زندگی کاری می‌کند و از آنجاکه روندی مستمر دارد ظرفیت‌ها و استعدادهای فرد را در طول زندگی افزایش می‌دهد (۴: ۷۷-۷۸).

عوامل گوناگون مؤثر بر یک جامعه متفکر

۱. محیط خانواده؛ ۲. نظام تعلیم و تربیت.
  ۱. محیط خانواده
- باید توجه داشت که گرایش به اطلاعات و با اطلاعات

آموزشگاهی.

هم‌اکنون شیوه‌های آموزش از معلم‌محوری به دانش‌آموز‌محوری تغییر کرده است. در روش دانش‌آموز‌محوری، دانش‌آموز در طول فعالیت‌های یاددهی و یادگیری نقش محوری و اساسی دارد و مسئولیت یادگیری، بیشتر بر عهده خود اوست و معلم بیشتر نقش هدایت‌کننده و راهنما را دارد، به این صورت که دانش‌آموزان در یک فضای باز و آزاد نظیر کتابخانه آموزشگاه یا آزمایشگاه قرار می‌گیرند و به صورت گروه‌های چند نفره درگیر یک موضوع درسی یا مسئله‌ای می‌شوند و تلاش می‌کنند با همکاری و همفکری همدیگر به طور نظام‌مند راه‌حلی پیدا کنند. نقطه قوت روش "دانش‌آموز محوری" این است که در این روش، دانش‌آموز با آزادی و به دلخواه خود به خواندن، نوشتن و یادگیری می‌پردازد و از فعالیت‌های آموزشی اساسی لذت می‌برد. در صورتی که در روش "معلم‌محوری" چون دانش‌آموز مجبور است که هر چه معلم می‌گوید اجرا کند، امر یادگیری با میل و رغبت پیش نمی‌رود، زیرا دانش‌آموزان به‌ویژه دانش‌آموزان پایه اول از کارهای دستوری خوششان نمی‌آید. تحقیقات نشان داده است که دانش‌آموزانی که با روش "دانش‌آموز‌محوری" آموزش دیده‌اند، نسبت به مدرسه، کلاس، کتاب، مطالعه و تحقیق رغبت بیشتری پیدا کرده‌اند و توانسته‌اند استعدادها و خلاقیت‌های خود را آشکار سازند (۱۱: ۵۱). بنابراین در نظام آموزشی جدید، نظام آموزشی تک‌محور مردود و بدون استفاده است زیرا این نظام بر اساس یک کتاب و یا یک جزوه درسی شکل می‌گیرد و معلم و دانش‌آموز خود را جدا از هر گونه مراجعه به دیگر منابع اطلاعاتی می‌دانند. این مسئله به‌ویژه در مراحل آغازین تحصیل مشهودتر است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد افرادی که در مراحل نخستین تحصیل به‌سوی کتاب هدایت شده‌اند و به کتابخوانی روی آورده‌اند در مراحل دیگر تحصیل نیز به کتاب و کتابخانه مراجعه بیشتری داشته‌اند (۶: ۱۱۸).

سواد اطلاعاتی و کتابخانه‌های آموزشگاهی

در ۱۷۹۱ م اندیشمندی گفته بود که دانش بر دو گونه است: یا خود آن را می‌دانیم، یا می‌دانیم که در کجا می‌توانیم اطلاعاتی درباره آن کسب کنیم. واقعیت این

است که این نوع دوم دانش، در جامعه اطلاعاتی اهمیت ویژه‌ای دارد. شعار «بیاموزیم که چگونه بیاموزیم» (که امروزه الگوی آموزش قرار گرفته است) به نوعی همین معنا را القا می‌کند (۵: ۲۰).

پیش از اختراع خط، کاغذ و صنعت چاپ؛ حافظه، نقش اساسی حفظ دانش را داشت و معیار دانایی بود. به مرور زمان به‌ویژه با ظهور چاپ "سواد خواندن و نوشتن" مترادف با دانایی شد و حافظه، کاربرد کمتری یافت و اکنون در عصر اطلاعات توانایی جایابی، پردازش، ارزیابی و استفاده مؤثر و کارآمد از اطلاعات جایگزین "حافظه و سواد" شده است، که این همان سواد اطلاعاتی است (۵: ۲۱).

سواد اطلاعاتی را (که از آن با نام هنر لیبرال یاد شده است) یادگیری بنیادی و اساسی در ارزیابی و دستیابی فراگیر به اطلاعات و منابع مورد نیاز تعریف کرده‌اند (۶: ۱۲۴).

اینکه دانش‌آموز بیاموزد که در میان توده اطلاعاتی که

هم‌اکنون شیوه‌های آموزش از معلم‌محوری به دانش‌آموز‌محوری تغییر کرده است. در روش دانش‌آموز‌محوری، دانش‌آموز در طول فعالیت‌های یاددهی و یادگیری نقش محوری و اساسی دارد و مسئولیت یادگیری، بیشتر بر عهده خود اوست و معلم بیشتر نقش هدایت‌کننده و راهنما را دارد.

هر روز در حال افزایش است و از میان انبوه نوشته‌ها و منابع اطلاعاتی، اطلاعات مدنظر خود را به بهترین شکل ممکن و همچنان به‌سرعت پیدا کند، عمر مفید مطالعاتی و تحقیقاتی او را چندین برابر افزایش می‌دهد. کتابخانه‌های آموزشگاهی و مرکز رسانه‌ها هر دو مکمل نظام مدرسه‌اند و جزء جدایی‌ناپذیر هر آموزشگاه واقعی هستند. امروزه نقش کتابخانه‌های آموزشگاهی، گسترش مفهوم آموزش و ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان برای مطالعه و تحقیق است و از آنجاکه ذهن فعال دانش‌آموز سؤالاتی مطرح می‌کند که کتاب‌های درسی قادر به پاسخگویی به

آنها نیستند بنابراین نیاز به کتابخانه‌های آموزشی گاهی غنی یک ضرورت اساسی است (۳: ۴۸) و در این زمینه می‌توان راهبردهای زیر را به کار گرفت:

الف. مهارت و توانایی‌های متنی: یعنی بهبود انواع مهارت‌های خواندن و نوشتن و نیز تفکر انتقادی که در نتیجه آن کودک خواهد توانست با خواندنی‌ها و متون ارتباط برقرار کند؛

ب. مهارت در کاوش و پژوهش: یعنی توان اجرای تحقیق در کتابخانه و جستجوی انواع منابع اطلاعاتی؛
ج. مهارت‌های اطلاع‌یابی: به معنای توانایی در به کار بردن، پردازش و ارائه اطلاعات (۲: ۲۶۰).

در آزمون‌هایی که برای ورود به مقطع کارشناسی ارشد برگزار شده بود؛ خواسته شد که داوطلبان نام کتاب‌های مرجع رشته خود را بنویسند، ۶۰ درصد آنها حتی یک عنوان هم ننوخته بودند. این بی‌سوادی اطلاعاتی نشان‌دهنده آن است که در سطوح پایین‌تر تحصیلی برنامه‌ریزی وجود ندارد و این باعث تلف شدن انرژی، عمر و تلاش مغزهای متفکر می‌شود

فارغ‌التحصیلان ما از این دیدگاه کاستی‌های فراوان دارند. در آزمون‌هایی که برای ورود به مقطع کارشناسی ارشد برگزار شده بود؛ خواسته شد که داوطلبان نام کتاب‌های مرجع رشته خود را بنویسند، ۶۰ درصد آنها حتی یک عنوان هم ننوخته بودند. این بی‌سوادی اطلاعاتی نشان‌دهنده آن است که در سطوح پایین‌تر تحصیلی برنامه‌ریزی وجود ندارد و این باعث تلف شدن انرژی، عمر و تلاش مغزهای متفکر می‌شود که در صورت باسواد بودن در مدت کوتاهی می‌توان شاهد بالندگی و زاینندگی آنها بود (۵: ۲۱).

نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که میان پیشرفت دانشگاهی، پیشرفت در زبان، مهارت در مطالعه و کیفیت خدمات ارائه‌شده در مرکز رسانه‌ها و کتابخانه‌های آموزشی رابطه مستقیمی وجود دارد. مثلاً پژوهش چارلز ریچارد جنگلر^۳ نشان می‌دهد در آزمون‌هایی که از دانش‌آموزان کلاس ششمی که توسط کتابداران آموزش دیده بودند و دانش‌آموزان همان مقطع که جز آموزش

رسمی توسط معلمشان آموزش دیگری ندیده بودند، از نظر یادداشت‌برداری، سازماندهی، اطلاع‌یابی، ارزشیابی اطلاعات و مهارت‌های کتابخانه‌ای گرفته شد، گروه نخست نمرات بالاتری به دست آورده‌اند (۲: ۲۷۱-۲۷۲).

در پژوهش لن آپزورث^۴ مشخص شد دانشجویانی که از کتابخانه مجهز با کارکنان حرفه‌ای استفاده کرده بودند دارای مهارت‌های کتابخانه‌ای بیشتری بودند. پژوهش دیگری که توسط ماریتا موناهان^۵ اجرا شد، نشان داد که کیفیت خواندن در مدرسه ابتدایی با کتابخانه متمرکز و دارای کتابداران حرفه‌ای بهتر از کیفیت خواندن در مدرسه‌ای بود که فقط در کلاس‌های درس کتابخانه داشتند (۲: ۲۷۱-۲۷۳).

در تجربه بسیار ساده‌ای از کشور نروژ، همکاری کتابخانه مدرسه و کتابخانه عمومی و برنامه‌ریزی مناسب باعث شد که متوسط ۱۶/۵ کتاب مطالعه شده در سال برای هر دانش‌آموز به ۳/۳ کتاب افزایش یابد. در مجموع میزان استفاده از کتاب ۵۰ درصد در میان دانش‌آموزان بیشتر شده است.

اهمیت مطالعه در کتابخانه در این سنین بدان معناست که کشور فقیر و در محاصره‌ای مثل کوبا که کل جمعیت آن در حدود نصف جمعیت دانش‌آموزان ماست طرح‌های کلان ملی را در این زمینه تدارک دیده و پیش برده است. این کشور در ۱۹۶۱ فقط ۶۱ کتابخانه آموزشی داشت و ۳۳ سال بعد آن را به ۴۰۴۰۰ کتابخانه رسانده است (۵: ۲۲). همچنین ۲۳/۶ درصد از کل بودجه کشور کوبا به آموزش و پرورش تخصیص یافته است و بودجه کتابخانه‌های آموزشی نیز از طریق این بودجه تأمین می‌شود. بررسی انجام شده در پایان سال تحصیلی ۱۹۸۹ - ۱۹۸۸ نشان می‌دهد که ۵۵/۷۴ درصد از کتابخانه‌های آموزشی بیش از ۵۰۰ عنوان کتاب و ۳۰ درصد از این مراکز نیز بیش از ۲۰۰۰ عنوان کتاب دارند. این اطلاعات بیان‌کننده اقداماتی است که از نظر کمی و کیفی برای ایجاد و گسترش کتابخانه‌های آموزشی اجرا شده است (۱۰: ۱۳۶-۱۳۷). به نظر می‌رسد اگر امکانات سیاسی و اقتصادی مجال دهد کوبا همان‌گونه که در سوادآموزی الگوست، بتواند در "سواد اطلاعاتی" نیز الگو و مطرح شود.

3. Charles Richard Jengler
4. Len Upzorth
5. Maritha Monahan

همراه با معلمان و کتابداران در تحقیق، یادگیری مهارت‌های آموزشی، طراحی و تجدیدنظر دوره‌های آموزشی همکاری و مساعدت می‌کنند؛ یادگیری مشارکتی یک روش سودمند است زیرا برنامه‌ریزی می‌کند که چگونه دانش، تولید و خلق شود و چگونه رشد و نمو پیدا کند (۱۳: ۱). برای دستیابی و جاری ساختن شیوه یادگیری مبتنی بر منابع، دست‌کم دو ضرورت اساسی وجود دارد. نخست مطالعه مستمر آموزش‌دهنده و فراگیر (معلم، کتابدار و دانش‌آموز)، دوم فراهم بودن امکانات این مطالعه. این ضرورت بخشی از نظام آموزشی کامل است که با شعار و حرف درست نمی‌شود، حرکتی نظام‌مند و جمعی را می‌خواهد که همه سازمان‌های دست‌اندرکار را شامل شود (۴: ۷۹).
و در آخر باید این گفته فرانکلین (دانشمند و نویسنده قرن ۱۸) را مدنظر قرار داد که می‌گوید: «اگر به من بگویی، فراموش می‌کنم، اما اگر درگیرم کنی، یاد می‌گیرم». «گفتن»، «تذکر دادن»، «شرح دادن» و تلاش‌هایی از این قبیل را نمی‌توان «آموزش» نامید. گفتن، نیازهای کودک و نوجوانان را برآورده نمی‌کند. اگر بتوانیم در آموزش‌هایی که می‌دهیم یادگیرندگان را به تعقیب و داریم، آنها خود به فکر می‌افتند تا آنچه نمی‌دانند، یا آنچه را می‌خواهند بدانند، یا آنچه را نیاز دارند، بتوانند کشف کنند (۷: ۱۳-۱۴).

در هلند از ۱۹۹۰ درس سواد اطلاعاتی در مدارس تدریس می‌شود و دولت چین در ۱۹۸۷ فرمانی صادر کرد که همه کتابخانه‌های آموزشی را موظف به تهیه دستورالعمل نحوه استفاده از کتابخانه می‌کند.

در هند با وجود ۹۰ میلیون دانش‌آموز طرح‌های بنیادی را در بهبود کیفیت کتابخانه‌های آموزشی آغاز کرده‌اند (۵: ۲۲).

به‌طور خلاصه برای اینکه دانش‌آموزی دارای سواد اطلاعاتی شود باید بداند چه موقع به اطلاعات نیاز دارد و قادر به جابجایی، ارزیابی، استفاده مؤثر از اطلاعات مورد نیاز خویش شود و در نهایت دانش‌آموزان با سواد اطلاعاتی باید «یاد بگیرند که چگونه یاد بگیرند»^۶. در اینجا باید درباره یادگیری صحبت کنیم.

یادگیری مبتنی بر منابع و همکاری

در عصر اطلاعات یادگیری باید از طریق شیوه‌های جدید و به‌روز اعمال شود تا به دانش‌آموزان به‌طور مؤثر در آموزش و یادگیری کمک کند بنابراین:

۱. یادگیری بهتر است براساس منابع اطلاعاتی جهان واقعی باشد؛
۲. دوسویه و مکمل باشد نه به حالت منفعلانه؛
۳. براساس فناوری‌های رسانه‌ای جدید و به‌روز باشد؛
۴. به‌صورت مشارکتی باشد؛ یادگیری مشارکتی^۷ بدین معناست که دانش‌آموزان به‌طور مستقیم با همدیگر و

سوادآموزی اطلاعاتی و کتابخانه‌های آموزشگاهی ایران

فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی ما بیان‌کننده توجه و اهتمام به کتاب و کتابت است. اهمیت کتاب و کتابخانه در مدارس بدان حد بود که در تمدن اسلامی و ایرانی کمتر به مدرسه‌ای برخورد می‌کنیم که بدون کتابخانه باشد. با آن گذشته درخشان، وضعیت موجود کتابخانه‌های آموزشگاهی از لحاظ کمی و کیفی اصلاً رضایت‌بخش نیست (۵: ۲۲-۲۳).

اداره کل امور فرهنگی و هنری آموزش و پرورش طی گزارشی وضع کمی و کیفی کتابخانه‌های مدارس را به این شرح اعلام می‌کند: «با تلاشی که در سال‌های اخیر شده سرانجام کتاب به ازای هر دانش‌آموز از یک جلد در سال ۱۳۷۶ به بیش از ۳ جلد در پایان سال ۷۹ رسیده است. طبق گزارش نشریه آماری یونسکو در سال ۷۶ شاخص کتاب کشورهای توسعه یافته به ازای هر دانش‌آموز ۱۴ جلد و در کشورهای در حال توسعه ۱۰ جلد و کشورهای جهان سوم مانند کوبا ۷ جلد است. ولی شرایط موجود در کشور ما به این شرح است: برای رسیدن به کمترین حد شاخص جهانی یعنی ۷ جلد کتاب به ازای هر

برای دستیابی و جاری ساختن شیوه یادگیری مبتنی بر منابع، دست‌کم دو ضرورت اساسی وجود دارد. نخست مطالعه مستمر آموزش‌دهنده و فراگیر (معلم، کتابدار و دانش‌آموز)، دوم فراهم بودن امکانات این مطالعه. این ضرورت بخشی از نظام آموزشی کامل است که با شعار و حرف درست نمی‌شود

دانش‌آموز باید علاوه بر کتاب‌های موجود ۷۵ میلیون جلد کتاب خریداری و وارد مدارس شود در حالی که ردیف اعتباری مشخص برای این مقوله وجود ندارد» (۸: ۷۹). در حالی که استاندار کتاب در مدارس برای هر دانش‌آموز باید ۲۰ جلد باشد، کشوری مانند ژاپن سعی کرده است که با آمار ۱۲/۸ جلد کتاب برای هر دانش‌آموز ژاپنی، خود را به این رقم نزدیک کند (۳: ۵۶). متأسفانه ۷۹ درصد از مدارس ما به‌طور کلی فاقد کتابخانه هستند.

نبود کتابدار متخصص و آشنا به علوم کتابداری از دیگر مشکلات است. به ازای هر ۲۵۷۷ مدرسه یک نفر کتابدار (۴ درصد از مدارس) با شرایط مذکور وجود دارد. اگر بخواهیم مدارس ماکانون تحول، مطالعه، پژوهش، نوآوری، خلاقیت، تحرک و پویایی باشند، دست‌کم ۲۰ هزار کتابدار واجد شرایط برای کتابخانه‌های آموزشگاهی لازم و ضروری است (۸: ۷۹-۸۰).

با همه این مشکلات، تحقیقات اجرا شده طی سال‌های اخیر بیان‌کننده تشنگی و علاقه شدید اولیه دانش‌آموزان ایرانی به مطالعه است. ۹۹ درصد از دانش‌آموزان ابتدایی و ۹۵ درصد از دانش‌آموزان راهنمایی به خواندن کتاب اظهار علاقه کرده‌اند و این نشان‌دهنده نیاز باطنی به این امر حیاتی است. اما وضعیت موجود کتابخانه‌های آموزشگاهی و فقدان راهنمای کارآموزده، گاهی تا ۵۳ درصد از مطالعه‌کنندگان را به رها کردن این امر واداشته و ۲۰/۱ درصد را حتی به تنفر از کتاب سوق داده است (۵: ۲۳).

این آمار و ارقام گوشه‌ای از حقایقی است که بیان‌کننده وضعیت نامطلوب کتابخانه‌های آموزشگاهی و نیروی انسانی شاغل در آن است. کسانی که دارای تخصص "آزمایشگاه فراگیری" یا "مرکز منابع آموزشی" هستند، می‌توانند بیشترین تأثیرات را در رشد و نمو و بالندگی دانش‌آموزان داشته باشند. با وضعیت موجود در کتابخانه‌های آموزشگاهی در عصر اطلاعات، چگونه می‌توان دانش‌آموزان و به دنبال آن دانشجویانی فعال و پژوهشگر را پرورش و تحویل جامعه داد. اگر بنا باشد مطالعه و سواد اطلاعاتی و کتابخانه‌ای پدید آید مسلماً برنامه‌ای کلان با تخصیص امکانات ویژه اولین اقدام خواهد بود. برنامه‌ای که در آن کتابخانه و مرکز منابع آموزشی، قلب آموزشگاه را تشکیل دهد و نقش کتابدار در آن مهم و ضروری تلقی شود (۵: ۲۲-۲۳).

نقش کتابدار در کتابخانه‌های آموزشگاهی مدیر برنامه

۱. کتابدار مدیری است که همه فعالیت‌های مرتبط با برنامه کتابخانه را هدایت می‌کند و به اهمیت استفاده مؤثر از اطلاعات برای دانش‌آموزان و موفقیت‌های اقتصادی و نظیر آن در زندگی آینده آنها

متخصص اطلاعات

۱. کتابدار در نقش متخصص اطلاعات، در فراهم‌آوری و ارزیابی منابع در همه‌اشکال تلاش می‌کند؛

در نقش معلم، کتابدار با دانش‌آموزان و دیگر اعضای جامعه یادگیری برای تجزیه و تحلیل یادگیری و نیازهای اطلاعاتی کار می‌کند تا منابع اطلاعاتی را جایابی و استفاده نمایند به‌گونه‌ای که نیازهای اطلاعاتی آنها برآورده شود.

موجب آگاهی‌رسانی درباره مسائل اطلاعاتی به معلمان، مدیران، دانش‌آموزان و دیگران می‌شود و در برنامه‌ریزی برای دانش‌آموزان و دیگر راهبردها برای جایابی، دسترس‌پذیری، و ارزیابی اطلاعات در داخل و خارج کتابخانه تلاش می‌کند. وی در محیطی کار می‌کند که از فناوری‌های روز تأثیر پذیرفته است. او هم آگاه از منابع الکترونیکی پیشرفته است و هم بر وضعیت، کیفیت و استفاده اخلاقی از اطلاعات قابل دسترس تأکید دارد؛

۲. شرح و ارائه اطلاعات و منابع موجود در کتابخانه و همچنین منابع اطلاعاتی خارجی؛

۳. وی تأمین‌کننده مواد و منابعی است که نیازهای اطلاعاتی جامعه مدرسه را برای فرصت‌های مطالعاتی برآورده می‌کند؛

۴. پیشینه‌هایی از موجودی کتابخانه را به‌طور کامل حفظ و نگهداری می‌کند؛

۵. با ایجاد یک نظام بازبانی مؤثر و دقیق دسترسی به منابع چاپی و الکترونیکی را مطمئن سازد؛

۶. به‌طور مداوم مجموعه و برنامه‌های کتابخانه را برحسب نیازهای دانش‌آموزان و کارکنان و جدیدترین استانداردهای کیفیت ارزیابی کند؛

۷. خدمات مشاوره‌ای را برای معلمان و مدیران فراهم کند؛

۸. از طریق صفحه خانگی، برنامه‌های آموزشی و تحصیلی ارائه شده کتابخانه را گسترش بدهد.

اعتماد و پشت‌گرمی دارد. کتابدار، مدیریتی فراهم می‌کند تا به‌طور خلاقانه و با جدیت در قرن ۲۱ برنامه‌های کتابخانه را دنبال کند. وی متخصص در مدیریت کارکنان، بودجه، تجهیزات و تسهیلات است و برنامه کتابخانه را ارزیابی و اجرا می‌کند تا به کیفیت آن هم در سطح کلی و هم روزآمدی مطمئن شود؛

۲. ارتباط با متخصصان فناوری برای تهیه خط‌مشی برای استفاده از سخت‌افزار و نرم‌افزار الکترونیکی در کتابخانه؛

۳. نظارت و حفظ همه وقایع و وظایف روزانه مرکز رسانه‌ای کتابخانه مدرسه، شامل استفاده از منابع الکترونیکی، نرم‌افزار و سخت‌افزار؛

۴. نگهداری پیشینه‌های مورد استفاده و امانت، که جزئیات و نکاتی را برای حمایت از پیشرفت برنامه‌های کتابخانه فراهم می‌کند؛

۵. ایجاد یک محیط یادگیری صحیح که دانش‌آموزان را تشویق و ترغیب کند تا آنها به‌راحتی به اطلاعات دست یابند؛

۶. پیشنهادهایی برای صرف بودجه مرکز رسانه‌ای آموزشگاه، نگهداری صحیح و روزآمد بودن منابع ارائه می‌دهد؛

۷. سطوح مدیریتی صحیح را برای بهبود خدمات مرکز رسانه‌ای کتابخانه پیشنهاد می‌کند؛

۸. به‌طور منظم با دانش‌آموزان و کارکنان درباره پیشرفت فعالیت‌ها، مجموعه، و نظیر آن بحث و گفتگو می‌کند؛

۹. از کمیته کتابخانه در زمینه نیازهای مجموعه، برنامه‌ها و خدمات، طلب یاری می‌نماید؛ بازخورد آن را نیز ارزیابی می‌کند؛

۱۰. ایجاد روابط مشترک با کارکنان و دانش‌آموزان؛

۱۱. ارائه یک گزارش ماهانه به مدیر که آمار کتابخانه استاندارد را همراه با اظهارنظر و پیشنهادها مفصل بیان می‌کند؛

۱۲. هدایت یک پیمایش سالانه که برنامه کتابخانه را مرور کند و محیطی مناسب برای دریافت پیشنهادها کارکنان و دانش‌آموزان فراهم شود.

معلم

۴. پرورش یادگیری مداوم^۸ با تشویق و نشان دادن رویکردهای مثبت از کتابخانه و توسعه دید دانش آموزان، گوش دادن و مهارت‌های تفکر انتقادی^۹
۵. برنامه‌ریزی و اجرای آموزش رسمی و غیررسمی ضمن خدمت برای کارکنان در مقوله‌های مربوط به مواد و منابع و استفاده از امکانات کتابخانه؛
۶. جلب پیشنهادها و نظرات کارکنان آموزشی و دانش آموزان درباره مواد و خدمات کتابخانه؛
۷. توسعه خواندن و درک متون از طریق برگزاری نمایش، اجرای دکلمه و نظیر آنها.

همکار آموزشی

۱. در نقش همکار آموزشی، کتابدار با معلمان ارتباط برقرار می‌کند تا میان نیازهای اطلاعاتی دانش آموزان، محتویات برنامه‌های درسی، نتایج یادگیری با انواع گوناگون منابع اطلاعاتی چاپی و الکترونیکی پیوندهایی ایجاد کند؛ کتابدار با کل جامعه مدرسه ارتباط برقرار می‌کند و در رهبری دانش آموزان و در گسترش خط مشی و تجربیات و برنامه‌های تحصیلی آنان نقش دارد و بدین وسیله دانش آموزان می‌توانند توانایی‌های اطلاعاتی و ارتباطی خود را توسعه بدهند؛
۲. نیازهای برنامه‌های درسی دانش آموزان را با اهداف و مقاصد کتابخانه تفسیر کند؛
۳. مواد و منابع مناسب را برای تکمیل برنامه‌های آموزشی پیشنهاد و ارائه دهد؛
۴. برای معلمان به مثابه یک مشاور منابع باشد و مواد آموزشی و منابع را برای برنامه‌های آموزشی فراهم آورد و همچنین در تفسیر و تعبیر اطلاعات به مثابه یک یاریگر باشد؛
۵. برای بهبود فعالیت‌های آموزشی، یک فرایند پیشرفته آموزشی نظام‌مند و روزآمد را به کار برد؛
۶. پیشینه‌ای از نیازهای اطلاعاتی و برنامه‌های آموزشی را حفظ و نگهداری کند؛
۷. یک کتابخانه حرفه‌ای و مجهز را هدایت و کنترل کند؛
۸. فهرستی از منابع مختلف که کارکنان برای مطالعه نیاز دارند، تهیه کند.

۱. در نقش معلم، کتابدار با دانش آموزان و دیگر اعضای جامعه یادگیری برای تجزیه و تحلیل یادگیری و نیازهای اطلاعاتی کار می‌کند تا منابع اطلاعاتی را جایابی و استفاده نمایند به گونه‌ای که نیازهای اطلاعاتی آنها برآورده شود. یک آموزشگر مؤثر از پژوهش‌های جدید درباره آموزش و یادگیری آگاه است و در کاربرد یافته‌ها برای موقعیت‌های گوناگون ماهر می‌شود؛ مهارت‌هایی مانند جایابی، ارزیابی و استفاده از اطلاعات از منابع چندرسانه‌ای برای یادگیری، تفکر، خلق و به‌کارگیری دانش جدید. کتابدار به‌طور مداوم مهارت‌ها و دانش شخصی خود را برای همکاری مؤثر با معلمان و مدیران و دیگر کارکنان افزایش می‌دهد به این دلیل که فهم کلی از مسائل اطلاعاتی را گسترش داده و هم‌اینکه فرصت‌های ویژه برای توسعه سواد اطلاعاتی فراهم آورد؛

۲. وی برنامه‌ریزی و آموزش مشارکتی با معلمان را آغاز می‌کند؛
۳. آموزش دائمی دانش آموزان به شکل رسمی و غیررسمی و همچنین مهارت‌های مربوط به خواندن، تحقیق، تولید مواد و استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و آموزشی؛

توسعه حرفه‌ای و روابط اجتماعی

۱. کتابدار، حرفه اطلاع‌رسانی را از طریق همایش‌ها، کارگاه‌های آموزشی، خواندن و پژوهش حرفه‌ای و دوره‌های مختلف، روزآمد و غنی می‌سازد؛
۲. با کارکنان کتابخانه همکاری می‌کند تا تلاش‌های مورد علاقه مشترک یکدیگر را هماهنگ نمایند (۱۴: ۱-۳).

رشد و پرورش سواد اطلاعاتی به‌ویژه از طریق کتابخانه‌های آموزشگاهی یک ضرورت اساسی است و در اینجا است که نقش کتابدار با اهمیت و قابل توجه است؛ چرا که کتابدار با معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی آموزشی کار می‌کند تا بتواند پیشرفت علمی و تفکر انتقادی را برای موفقیت در زندگی در دانش‌آموزان ایجاد کند

بازاریاب

در نقش بازاریاب، کتابداران آموزشگاهی، مشابهت قابل ملاحظه‌ای با کتابدارانی که با شیوه‌ای متفاوت در سازمان‌های دیگر نظیر مؤسسات بازرگانی و تحقیقاتی و بیمارستان‌ها شاغلند، دارند. آنها باید با مشتریان و کاربران پایگاه تماس دائم داشته باشند. همچنین، همان‌طور که در یک فروشگاه، کالاها نمی‌توانند بر اساس اختیار خود از قفسه‌ها خارج و به‌صورت جادویی در دست‌های مشتریان قرار گیرند، کتابدار نیز باید مراجعان را به استفاده از منابع کتابخانه، لذت بردن از آن، و دستیابی به ابداعات در طول زمان، تشویق و ترغیب کند. در محیط مدرسه، کتابخانه ممکن است اندکی با دیگر بخش‌ها متفاوت باشد. چرا باید متفاوت باشد؟ کتابخانه کلاس درس نیست، اما می‌تواند به مثابه مأمّن، بانک منابع، نمایشگاه و فضای نمایش، جایی برای سرگرم شدن و مکانی برای ملاقات با دیگران، و استراحت باشد. کتابدار لازم است در داخل کتابخانه، مسائل را از دید طراح داخلی و همچنین مدیر یک فروشگاه ببیند. فضای کلی باید متناسب باشد و

کالاهای خاص را به طرز قابل توجهی به نمایش بگذارد و تبلیغ کند (۱: ۲۷۲).

نتیجه‌گیری

قدم گذاشتن در جامعه اطلاعاتی، ضرورت‌هایی را به دنبال خواهد داشت که این به‌ویژه در زمینه آموزش و پرورش اهمیت خاصی پیدا می‌کند، چرا که برای همگام شدن با جامعه اطلاعاتی لازم است تغییراتی متناسب با آن در شیوه‌های آموزشی ایجاد شود. رشد و پرورش سواد اطلاعاتی به‌ویژه از طریق کتابخانه‌های آموزشگاهی یک ضرورت اساسی است و در اینجا است که نقش کتابدار مهم و قابل توجه است؛ چرا که کتابدار با معلمان و کارشناسان برنامه‌ریزی آموزشی کار می‌کند تا بتواند پیشرفت علمی و تفکر انتقادی را برای موفقیت در زندگی در دانش‌آموزان ایجاد کند و این ممکن نمی‌شود مگر اینکه جامعه مدرسه به کتابدار به مثابه یک متخصص اطلاعاتی نگاه کند، در این صورت دانش‌آموزان یاد می‌گیرند که برای راهنمایی در مطالب اطلاعاتی به کتابدار اعتماد و اعتقاد داشته باشند.

منابع

۱. آنتونی، تیلک. «نقش کتابداران آموزشگاهی در فراهم نمودن شرایط برای ابداع و رشد فردی در کتابخانه‌های مدارس». ترجمه سیمین نیازی. گزیده مقالات ایفلا ۹۹ (بانکوک، ۲۸ اوت ۱۹۹۹). تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۰.
۲. ابوعثمان، نور ماه. «نقش کتابخانه‌ها و متخصصان اطلاع‌رسانی در ایجاد جامعه متفکر در جهان اسلام». ترجمه فریبرز خسروی. مجموعه مقالات کاملیس ۴ (تهران: ۲۹-۳۱ خرداد ۱۳۷۴). زیر نظر عباس حری؛ به‌کوشش عبدالله نجفی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۶.
۳. باب الحوائجی، فهیمه. نقش و اهمیت کتابخانه‌های آموزشگاهی. تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت، ۱۳۷۸.
۴. حافظیان رضوی، کاظم. «تحول و تغییر در شیوه‌های آموزشی». فصلنامه کتاب، دوره سیزدهم، ۲ (تابستان ۱۳۸۱): ۷۵-۸۱.
۵. خسروی، فریبرز. «سوادآموزی اطلاعاتی در مدارس». فصلنامه کتاب، دوره هفتم، ۱ (بهار ۱۳۷۵): ۱۹-۲۶.
۶. همو. «مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی مطالعه در کشورهای جنوب». فصلنامه کتاب، دوره سیزدهم، ۳ (پاییز ۱۳۸۱): ۱۱۶-۱۲۵.

۷. رؤوف، علی. «نگویم، کنجکوی را تحریک کنیم». رشد تکنولوژی آموزشی، دوره چهاردهم، ۶ (اسفند ۱۳۷۷).
۸. سیاوش پور، افشار. «وضعیت کمی و کیفی کتابخانه‌های مدارس». کلام، دوره سوم، ۱۴ و ۱۵ (۱۳۸۱).
۹. صادقی، علی. «کتاب در جامعه ایرانی». به نقل از <http://www.iranactor.com/Articles/49/M-ketab%20dariran.htm>
۱۰. کنوما، مرسدس آلفونسو. «کتابخانه آموزشی در کوبا: منبعی برای آموزش». ترجمه فریبرز خسروی. گزیده مقالات ایفلا ۹۴ (کوبا: ۱۹۹۴)، زیر نظر عباس حری، به همت و ویراستاری تاج‌الملوک ارجمند. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۴.
۱۱. «گفتگو با خانم مهری ابراهام». رشد تکنولوژی آموزشی، ۱۴۵ (دی ماه ۱۳۸۱).

۱۲. ناصح، محمدامین. «بهره‌وری در جوامع اطلاعاتی»، در سمینار سراسری جامعه اطلاعاتی و نیازهای آن (خرداد ماه ۱۳۸۱)، مجموعه مقالات و سخنرانی‌های ارائه شده. شیراز: دانشگاه شیراز، انجمن علمی کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۳۸۱.

13. Roder, Hannelore B. "Educating students for the information Age: The Role of the Librarian". [on-line]. Available: <http://www.Informational.html>.

14. "School Librarian". [on-line]. Available : <http://winslo.state.oh.us/publib/jobsch3.html>.

15. Simpson, Carol. "The School Librarian's Role in the Electronic Age". [on-line]. Available: [http://ericir.syr.edu/it home/digests/librole.html](http://ericir.syr.edu/it%20home/digests/librole.html).

تاریخ دریافت: ۱۳۸۳/۳/۲۷

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی